

УДК 343. 122 (477)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІДОЗРЮВАНОГО Й ОБВИНУВАЧЕНОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Юхно М.О., здобувач
Харківський національний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено теоретико-прикладним аспектам застосування кримінального процесуального законодавства України щодо забезпечення та реалізації права на захист підозрюваного, обвинуваченого. Встановлено невизначеність окремих положень із цього питання, на основі чого запропоновано внести відповідні зміни й доповнення.

Ключові слова: право на захист, підозрюваний, обвинувачений, захисник, право на оскарження.

Статья посвящена теоретико-прикладным аспектам применения уголовного процессуального законодательства Украины относительно обеспечения и реализации права на защиту подозреваемого, обвиняемого. Установлена неопределенность отдельных положений по этому вопросу, на основе чего предложены соответствующие изменения и дополнения.

Ключевые слова: право на защиту, подозреваемый, обвиняемый, защитник, право на обжалование.

Yuhno M. A. SOME ASPECTS OF SUPPORT AND IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO PROTECTION OF SUSPECTS AND DEFENDANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article deals with the theoretical and applied aspects of criminal procedural law of Ukraine on security and the right to defense of the suspect or accused. Not established certain specific provisions on the issue, on the basis of which proposed to make the appropriate changes and additions.

Key words: right to defense, suspect, defense counsel, right to appeal.

Постановка проблеми. Питання забезпечення й реалізації права на захист підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному процесі в Україні, як і в інших країнах, були предметом постійної уваги вчених і практиків. Це обумовлено тим, що з початку розбудови незалежності України, з приєднанням до Ради Європи й донині на ці питання міжнародно-правовими інституціями та Європейським судом із прав людини постійно звертається увага, зокрема на неналежне забезпечення та реалізацію права на захист у кримінальному провадженні. С.Є. Абламський цілком слушно зазначив, що сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства України насамперед спрямований на гуманізацію, реалізацію конституційних положень і запровадження загальновизнаних міжнародних правових стандартів у сфері кримінального судочинства [1, с. 80], не винятком є й імплементацію норм, які регулюють право на захист підозрюваного, обвинуваченого.

Стан дослідження. Проблемним питанням права на захист присвятили свої праці такі вчені: С.Є. Абламський, М.Р. Аракелян, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.О. Кочура, Т.В. Корчева, О.П. Кучинська, В.Т. Маяренко, О.В. Мартовицька, Т.В. Омельченко, В.В. Романюк, С.В. Слінько, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалова, Т.Г. Фоміна, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.О. Юхно, Ю.П. Янович, О.Г. Яновська та інші. Водночас після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) його новели та вказані питання концептуально не досліджувалися, що вимагає їх теоретичного та прикладного переосмислення, а також подальшого дослідження з метою напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Метою статті є дослідження проблемних питань забезпечення й реалізації права на захист підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному процесі, а також усунення законодавчих прогалин із цього питання.

Виклад основного матеріалу. За визначенням О.В. Мартовицької, протягом тривалого часу правовій регламентації реалізації прав підозрюваного й обвинуваченого приєдлялось більше уваги ніж іншим учасникам кримінального провадження. За цей період чинним КПК України значно вдосконалено механізм забезпечення їх прав, зокрема, шляхом надання кваліфікованої правової й безоплатної правової допомоги в кримінальному провадженні в порядку та випадках, передбачених законодавством [2, с. 11]. На нашу думку, певний позитивний вплив на вирішення правових питань ефективного забезпечення права на захист підозрюваному й обвинуваченому здійснили норми Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), у якій, зокрема в ст. 13, закріплено положення, згідно з яким кожен має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі. Це повною мірою стосується й України, Верховна Рада якої ратифікувала цю Конвенцію в 1997 році [3]. Вплив цього та інших міжнародних правових актів відіграв важливу роль у формуванні ст. 129 Конституції України [4] та ст. 7 чинного КПК України, у яких забезпечення права на захист закріплено як одну з основних засад (принципів) кримінального провадження та судочинства [5].

З метою належного забезпечення й реалізації права на захист особи та єдності досягнення завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, ч. 2 ст. 20 КПК України, закріплено, що особи, які провадять досудове розслідування, про-

курор, слідчий суддя, суд повинні роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права, у тому числі забезпечити або надати можливість реалізувати право на кваліфіковану правову допомогу обраним або ж призначеним захисником-адвокатом.

Окрім міжнародно-правових актів, спрямованих на вдосконалення забезпечення й реалізації права на захист учасників кримінального провадження, суттєвий вплив здійснює також практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, Європейським судом із прав людини встановлюються непоодинокі порушення прав підозрюваних, обвинувачених в Україні, здебільшого це недодержання норм ст. 5 зазначеної Конвенції. Не є винятком із цього й рішення, винесені після введення в дію КПК України 2012 року. Так, у рішенні в справах «Таран проти України» від 17 жовтня 2013 року [6], «Белоусов проти України» від 7 лютого 2013 року [7] ЄСПЛ вказав на незаконне затримання особи протягом періоду, який перевищує 72 години, з огляду на те, що таке затримання здійснювалося без відповідного рішення суду. Крім того, у рішенні «Белоусов проти України» ще й додатково було визнано, що фактичне затримання особи працівниками міліції більш як на 30 годин без відповідної документальної фіксації факту його затримання спричинило порушення права особи негайно поставити до суду питання щодо законності здійсненого затримання.

Як свідчить дослідження, незважаючи на прийняття нового КПК України та вдосконалення його положень, у практичній діяльності продовжуються фігурувати факти порушення прав підозрюваних, обвинувачених, у зв'язку із чим вони позбавляються можливості відстоювати свої права й законні інтереси за участю професійного захисника-адвоката. Із цього приводу відзначимо, що в рішенні в справі «Тарасов проти України» від 31 жовтня 2013 року (набуло законної сили 31 січня 2014 року) ЄСПЛ вказав на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо права заявника не свідчити проти себе, а також п. 1 та п. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції щодо права заявника на захист. У результаті цього ЄСПЛ констатував незабезпечення особі права на захист із тієї причини, що відмова від захисника та процесуальні документи, які підтверджують таку відмову, були сумнівними й неоднозначними [8]. Разом із тим у рішенні в справі «Юрій Волков проти України» від 19 жовтня 2013 року ЄСПЛ вказав на порушення права на захист у зв'язку з проведеним першого допиту як підозрюваного в кримінальному провадженні за відсутності захисника [9].

Варто звернути увагу на те, що останнім часом законодавець приймає закони, які дозволяють заочне винесення рішень у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, що, на нашу думку, є порушенням права на захист таких осіб (положення ч. 2 та 3 ст. 276 КПК України) та може привести до порушень засади законності й зловживань із боку слідчого, прокурора, судді. Зокрема, у КПК України 2012 року, на відміну від КПК України 1960 року,

відсутнє положення щодо обрання запобіжного заходу під час оголошення підозрюваного, обвинуваченого в розшук. Водночас, як свідчить слідча й судова практика, під час оформлення та об'яві таких учасників кримінального провадження в розшук слідчий, прокурор, суддя після збору доказів про їх винність повинні винести повідомлення про підозру (без допиту такої особи) і передати певний пакет документів до конкретного оперативного підрозділу для здійснення розшукових заходів. Це не є вимогою КПК України, а регламентовано відомчими нормативними актами МВС України про організацію і проведення розшуку осіб, що ухиляються від досудового розслідування й суду, проте їх норми не відповідають вимогам ч. 3 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 року про заборону заочного застосування арешту. Крім цього, положення ч. 6 ст. 193 КПК України забороняють розгляд слідчим суддею клопотання про обрання запобіжного заходу за відсутності таких учасників кримінального провадження. Винятком є заочне прийняття рішення про арешт особи у випадку оголошення підозрюваного, обвинуваченого в міжнародний розшук. На підставі вищезазначеного, на нашу думку, до чинного КПК України варто внести додовнення щодо регламентації й недопущення винесення формального повідомлення про підозру за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, адже це жодним чином не забезпечує права на захист.

В останні роки на теренах науки та правозастосової діяльності велась і сьогодні продовжується проводиться широка дискусія щодо правового забезпечення й удосконалення забезпечення захисту такого учасника кримінального провадження, як свідок, що було є однією з проблем теоретичного, законодавчого та прикладного напряму. За дослідженням із цих питань встановлено, що на підставі ст. 59 Конституції України кожна особа має право на отримання правової допомоги. Конституційний Суд України в справі № 1-23/2009 (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року роз'яснив, що норми ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що кожен має право на правову допомогу, треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі, незалежно від характеру її правовідносин із державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами, вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує; положення ч. 2 ст. 59 Конституції України, зокрема про те, що для надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура, на той час треба було розуміти таким чином: особа під час її допиту як свідка в органах досудового слідства чи давання пояснень у правовідносинах із цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання та-

кої допомоги від іншої особи, якщо законами України стосовно цього не було встановлено обмежень.

У подальшому порядок надання адвокатом свідку правової допомоги було визначено в попередньому кримінально-процесуальному законодавстві України 1960 року, зокрема після прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу» від 1 липня 2010 року. Після цього, 13 квітня 2012 року, Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс України. З набранням 20 листопада 2012 року чинності КПК України інститут надання свідку правової допомоги змінився. Правову регламентацію цього питання суттєво спрощено. У п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України лише зазначено, що свідок має право користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються положеннями ст. 50 КПК України.

Аналіз відповідних положень КПК України дає змогу констатувати, що в ньому так і не було визначено прав та обов'язків адвоката свідка, його процесуальне становище, порядок допуску до участі в допиті та інших процесуальних діях. Це спричиняє відповідні труднощі під час провадження досудового розслідування та судового розгляду. Таким чином, питання про розроблення пропозицій щодо належної правової регламентації надання свідку правової допомоги потребує подальшого всебічного та ґрунтовного дослідження.

Одне з останніх досліджень вказаних питань проведено в 2014 році Л.Д. Удаловою та О.В. Панчук на рівні монографічного дослідження «Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі», що, на нашу думку, є певним позитивним вкладом у подальший розвиток теорії захисту прав, свобод і законних інтересів свідка в кримінальному провадженні [10, с. 5–6], оскільки на сьогодні це питання має суттєве кримінально-процесуальне значення, це безпосередньо стосується досліженого питання. Так, згідно з положеннями ст. 42 чинного КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Крім цього, ч. 3 ст. 276 регламентовано, що повідомлення про підозру особі здійснюється за наявності достатніх доказів щодо підозри особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення.

Таким чином, у чинному КПК України, на відміну від КПК України 1960 року, після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування про вчинене кримінальне правопорушення, особа не допитується як підозрюаний, який раніше не попереджався про кримінальну відповідальність за надання неправдивих відомостей. Треба констатувати, що законодавець зробив прогалину із вказаних питань, у зв'язку із чим на практиці осо-

ба, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на вказаному етапі й до повідомлення про підозру фактично допитується як свідок. У зв'язку із цим із боку слідчого може допускатися порушення прав, свобод і законних інтересів такої особи. Вказане підлягає окремому дослідженю; необхідним є напрацювання відповідних рекомендацій і пропозицій для внесення змін і доповнень до чинного КПК України. Зокрема, на нашу думку, у положення КПК України доцільно внести додаткову статтю, яка б регламентувала допит особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на початку проведення досудового розслідування як підозрюваного, а не як свідка, що унеможливить будь-які зловживання чи порушення прав, свобод і законних інтересів такої особи. Закріплення такого положення надасть змогу своєчасно забезпечити й реалізувати право на захист, а також виконати одне із завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Таким чином можна зробити висновок, що, незважаючи на новелі чинного КПК України щодо посилення захисту прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні, у ході дослідження встановлено неузгодженість окремих положень як із національним законодавством, так і з міжнародно-правовими актами та рішеннями Європейського суду з прав людини із цих питань, що зумовлює проблеми їх запровадження в правозастосовній діяльності. Вказане обумовлює доцільність внесення змін і доповнень у чинний КПК України, зокрема щодо здійснення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на початковому етапі кримінального провадження як підозрюваного до письмового повідомлення її про підозру, що у свою чергу унеможливить її допит як свідка та не дозволить порушувати право на захист. Вказані питання стосуються також інших пропозицій щодо вдосконалення положень чинного КПК України. Проте поставлені питання не є остаточними й підлягають окремому дослідженю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абламський С.Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні / С.Є. Абламський // Право і безпека. – 2014. – № 4(55). – С. 80–84.
2. Мартвицька О.В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Мартвицька. – Х., 2014. – 20 с.
3. Про ратифікацію Конвенцій про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року №475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/99-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 17 жовтня 2013 року в справі «Таран проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/39289>.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 листопада 2013 року в справі «Белоусов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_989.
8. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Тарасов проти України» від 31 жовтня 2013 року (остаточне рішення від 31 січня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/37845.
9. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Юрій Волков проти України» від 19 грудня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2014. – № 56. – С. 235. – Ст. 1544.
10. Удалова Л.Д. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : [монографія] / Л.Д. Удалова, О.В. Панчук. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.